

Âkif Emre'nin Şehirleri

İslam şehirlerinin sahip olduğu ruhu, mimarisi ve insan malzemesi gibi göstergelerle anlamaya çalışan Âkif Emre, sadece siyasi çözümlerle ya da mimari yeniliklerle bu eski ruhu diriltmenin mümkün olmayacağını farkındadır. Bu sebeple şehirlerin ruhunu tasvir ederken bütüncül bir düşünce sistemine ve dünya görüşüne atıf yapmadan edemez.

Aynur Erdoğan
Coşkun

Bu yazıda Akif Emre'nin özellikle Göstergeler ve 'İz'ler kitaplarında topladığı şehir ve mekan yazılarından hareket ederek şehir algısını ele almaya çalışacağız. Ancak bu yazı, onun şehir algısının hangi "anlam"lar üzerine inşa edildiğini anlamaya çalışmaktan öteye bir iddia taşımamaktadır. Sadece Emre'nin şehre dair düşüncelerinin çok boyutluluğunu işaret etmek gayesiyle ele alınmıştır ve bu konuda yapılacak disiplinlerarası çalışmaların gerekliliğini hatırlatmayı amaçlamaktadır.

Yazı konularının çeşitliliğine bakıldığında Âkif Emre'nin düşüncesinin merkezine siyasetten uluslararası ilişkilere, mimariden gündelik hayata, şehircilikten estetiğe, sanattan coğrafya ve tarihe kadar çeşitlenen konulardan hangisinin oturduğu konusunda bir kafa karışıklığı yaşanabilir. Bu bağlamda onun düşüncesini de "şehir" ekseninde incelemek indirgemeci bir tavır olarak algılanabilir. Ancak onun bu konu çeşitliliğini ele alırken kullandığı yöntemi ve hareket noktasını açığa kavuşturduğumuzda her bir konunun bu çerçevede onun düşüncesinin ana hatlarının yakalanmasında işlevsel olabileceği görülebilir.

Emre ele aldığı konuları işlerken genel olarak gösterge bilimsel (semiyotik) bir yöntem izler. Bu sayede belirli bir olay ya da olguyu herkesin gördüğü sıradanlığın ötesine taşır ve bir anlam çerçevesi içinde o olay/olgunun çok yönlü bir

çözümlemesini ortaya koyar. Böylece bir olay/olguyu aşinalık, alışılmışlık, anlamsızlık yığınından sıyrarak sahip olduğu siyasi, dini, geleneksel, kültürel kodlarını deşifre eder ve bir anlam bütünlüğünde anlamamızı sağlar. Âkif Emre bu yöntemi kullanırken Roland Barthes, Umberto Eco gibi çağdaş gösterge bilimcileri referans olsa da kendi dünya görüşüne (dini, ideolojik, geleneksel) dayanarak bütüncül bir anlam çerçevesine oturtur. Bu sayede ele aldığı göstergelerin kodlarını çözüp bir mantık dizgesiyle çözümledikten sonra konuyu yanulsamalardan uzaklaştırıp görülmesini istediği anlam bütünlüğünde bize sunar.

Şehirlerin göstergelerinin çözümlenerek anlam dünyasında konumlanma ihtiyacı şüphesiz modern dünyada yaşadıkları anlam kaybıyla ilgilidir. Modernleşme projesi, toplumun dini ve geleneksel değerlerle irtibatının kopmasına ve toplumsal hafızasının yok olmaya yüz tutmasına sebep olmuştur. Yeniden diriliş hareketi olarak görülebilecek İslamcılık düşüncesi, çoğunlukla modern eğitim almış zihinlerin ürünü olarak kendi içinde geleneksel düşünceyle irtibatlanma noktasında zaafılar yaşasa da Âkif Emre'nin de temsil ettiği düşünsel çizgi, İslam mirasıyla, tarihiyle ve geleceğiyle ilişkinin zorunluluğunun farkındadır. Bu sebeple şehirler dahil olmak üzere bütün tarihi göstergelerin modernitenin yapıbozumuna uğratılan anlam bütünlüğüyle irtibatlandırılarak hayatta kalabileceği açıktır. Emre şehirlerle ve

Fotoğraf: Akif Emre arşivinden, Saraybosna

Fotoğraf: Akif Emre arşivinden, Kudüs

özellikle İslam şehirleriyle ilgilenirken entelektüel bir bilgi ve estetik kaygısının ötesinde, Müslümanların modern çağda kaybettikleri bütüncül anlam çerçevesi içinde kendilerini yeniden inşa etme gayretleriyle hareket eder. Bu gayret bağlamında Âkif Emre'nin şehir ve mekan yazılarında iki boyutun öne çıktığı görülüyor: Göstergeler üzerinden İslam şehirlerinin ait olduğu geleneksel anlamı tasvir etmek ve bugün farklı ulusdevletlerin siyasi sınırları içinde kalan bu şehirlerin ait oldukları anlam dünyasına istinaden birliklerini ortaya koymak.

İslam Şehirlerinin Birliği

Balkanlardan Orta Asya'ya, Afrika'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir alanda temayüz eden İslam şehirleri ortak bir anlam dünyasını referans alarak benzer bir mimari yapılanma ve kültürel zenginlik çeşitliliğini barındırır. Bu ortak referans, İslam Birliği tartışmalarının en önemli dayanağıdır. İslam Birliği'nin çağrıştırdığı siyasi gönderme önemli olmakla birlikte, bu kültürel yakınlık 20 ve 21. yüzyılda Batı'nın sömürgeci güçleri

Balkanlardan Orta Asya'ya, Afrika'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir alanda temayüz eden İslam şehirleri ortak bir anlam dünyasını referans alarak benzer bir mimari yapılanma ve kültürel zenginlik çeşitliliğini barındırır. Bu ortak referans, İslam Birliği tartışmalarının en önemli dayanağıdır.

¹ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

² İmlalar kaynaktaki şekliyle bırakılmıştır.

karşısında savunma pozisyonunda olan Müslüman toplumların manevi dayanışmalarını sağlayıcı zemin olarak da mühimdir. Modernleşme projeleri, toplumları kendi tarihinden kopardığı gibi birbirinden de uzaklaştırdığı için birliği imkan dahiline sokabilecek bu ortak anlam çerçevesi daha da önem kazanmaktadır.

Bir sohbetimizde "İslam dünyası" kavramlaştırmasının bile küresel iddiaları olan ve "öteki" ile ilişkilerini düzenleyen hukuki, geleneksel birikime sahip olan medeniyetimize dar geldiğini söylemişti. Bu sebeple "yerli"lik ve "yemel"lik kavramları arasında da ayırım yapacak ve yerli olmanın küresel iddialara sahip olmaya engel olmayacağını belirtecektir. İddialarımızı kaybederek coğrafya algımız küçüldükçe bu denli geniş ufka sahip bir medeniyetin en önde gelen şehirlerinden biri olarak İstanbul hayalimizin de geriye çekildiğini, küçük boyutlara mahkum edilmeye çalışıldığını vurgulaması (Emre, 1997: 170) İslam şehirlerinin mana ekseninin genişliğini işaret etmektedir.

Bu geniş vizyon ve ufukla seyahat ettiği bütün İslam şehirlerinde birlik bilinciyle ortak "anlam"ın izlerini sürmüştür:

"Gellner'ci bir ifadeyle, Pakistan ulusunu doğuran, ulus devletin kendisi idi. Pakistan ise din unsuru etrafında inşa edilmiş bir ulus devlet... Daha önce Pakistanlılık kimliği diye birşey yoktu; bu, ancak ulus devletin doğması ile birlikte ortaya çıkan bir aidiyet duygusu idi. Bu noktada sorulması gereken soru şu: bunca yıldan sonra Peştunu, Pencabisi, Belucisi ile bu halkın kimliğini belirleyen esas unsur ne?"

Peşaver'de yabancı dilde yayınlar satan bir kitapçıyı gezerken, tanıştığım entel görünümlü sahibi, nereli olduğumu öğrenince yakınlık göstererek 'İkimiz de RCD üyesi ülkeyiz' deme tuhaflığını göstermişti" (Emre, 1997: 23).²

Pakistan'da izini sürdüğü anlamı çoğunu gezdiği ve insanıyla irtibat kurmaya çalıştığı İslam şehirlerinde kâh bulacak kâh bulamayacaktır. Bu bağlamda Osmanlı şehirlerinin özel bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Balkanlarda öne çıkan Üsküp, Saraybosna, Kosova, Selanik kendini yakın hissettiği, sokaklarından konaklarına, hanlarından köprülerine kadar her bir tarihi eseri, izini sürdüğü anlamın bir göstergesi olarak okuduğu şehirler olacaktır.

"Tarihi Mostar Köprüsü'nün resmini görüp de beşyüz yıllık bir Osmanlı macerasını hatırlamamanız mümkün mü?" diye sorarken bu köprünün en az bir Süleymaniye kadar bizi biz yapan, bize bağlayan bir köprü olduğunu söyleyecektir (Emre, 1997: 136).

Sadece mimari eserler değil şehirlerin canlı ve geleneksel dokusunu sürdüren kültürel yapısıyla da adeta mest olur, bu şehirlerin Müslümanlarının dertleriyle dertlenir, zaman zaman onların İstanbul'daki sesi olurdu. Üsküp çarşısında gezerken rastgele girdiği bir dükkanda Türkçe konuşulması, milliyetçi duyguları okşayan bir durum değil; bu şehrin İstanbul'un kardeşi olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu durumun oradaki Müslümanların varlık savaşında ne anlam ifade ettiğini de medyada dillendiren neredeyse tek kalem olmuştu. "Arnavut, Türk, Pomak, Çingene çeşitlenmesine rağmen Türkçe burada ortak dildi. Şimdi bunları bir araya getiren Müslümanlık etnik kimliklerle parçalanarak siyasi azınlıklar haline getiriliyorlar (Emre, 2001: 48)" diyerek ilgisinin milliyetçi saikleri aştığını ve söz konusu şehirlerle, bu şehirlerin insanıyla

hiyerarşik olmayan eşit ilişki kurmaya çalıştığını göstermiş olur.

Aynı türküleri söylediğimiz Kırınımlarla nasıl uzak kalabildiğimizi sorgularken Bahçesaray'ın ismini Puşkin'den öğreniyor oluşumuzdaki tuhaflığı bize gösteren de Âkif Emre olmuştu. Stalinist kültür politikalarına maruz kalan Kırınımlardan daha insafsız koşullara mı tabiiydik ki kültür coğrafyamız paramparça olmuştu (Emre, 1997: 145).

Sovyet tarzı kaba modernizmin işgalinin sonucu olarak Bakü'nün İslam kimliğini hatırlatan unsurlarının hayatta kalma mücadelesini de İslam şehirlerinin ortak anlam çerçevesinin izini süren Emre'den öğreniyoruz. Hele bu şehirlerle aramıza örülen yapay duvarlar, onun anlam çerçevesine oturttuğu göstergelerle parçalanır. Bu anlamdan aldığı güçle ismini bile duymadığımız Suakin'de ahşap yalıların İstanbul boğazından sunduğu esintileri hissettirir bize (Emre, 2001: 24-5). Çünkü şehir özellikle İngiliz işgali sonrasında harap olmuş, camileri bile yıkılmış olsa da Osmanlı idaresinde kaldığı yıllardan taşıdığı göstergelerle dipdiri ayakta Emre'nin anlam dünyasında.

Osmanlı ve İslam izlerinin tamamı silinen Bulgaristan'ın Filibe'sinde tipik Osmanlı mimarisini keşfeden Emre, bölgede yaşayanlardan ise Türklüğün ve İslamlığın mirasını taşıyan çingenelerle (Emre, 2001: 34) paylaşır anlam dünyasını. Bu insan malzemesinin sahip olduğu kültürel mirasla ne kadar derin

Fotoğraf: Akif Emre arşivinden

Osmanlı ve İslam izlerinin tamamı silinen Bulgaristan'ın Filibe'sinde tipik Osmanlı mimarisini keşfeden Emre, bölgede yaşayanlardan ise Türklüğün ve İslamlığın mirasını taşıyan çingenelerle (Emre, 2001: 34) paylaşır anlam dünyasını. Bu insan malzemesinin sahip olduğu kültürel mirasla ne kadar derin ve yüce bir anlam çerçevesine sahip olduğunun farkındadır. O yüzden Nijerya'nın başkenti Abuja'daki zencilerle Harlem'in zencilerini karşılaştırır.

ve yüce bir anlam çerçevesine sahip olduğunun farkındadır. O yüzden Nijerya'nın başkenti Abuja'daki zencilerle Harlem'in zencilerini karşılaştırır. Abuja, betondan, demirden ve yapma bitkilerden oluşan yapay bir şehirdir. Batı şehir tarzının kötü bir kopmasıdır. Şehirde gezen insanların renginin siyah olmasının dışında Afrika'ya özgü hiçbir renk de yoktur. Yerleşim yerlerinden uzak inşa edilen devasa camii ve kilise de şehre anlam katamamıştır (Emre, 1997: 134). Ama diğer taraftan Harlem'in asi ve saldırgan zencisine karşın Abuja'nın insanı davranışlarında ölçülü, dingin ve beyaz dişleriyle aydınlık saçmaktadır (Emre, 1997: 154).

Pek tabii ki Âkif Emre'nin şehirleri arasında Kudüs'ün özel bir yeri vardır. "Kudüs ey Kudüs" nidasını yazarlık hayatı boyunca canlı tuttu. Kudüs'te bile İngilizce konuşmak zorunda kalmak ve Kudüs surlarında Kanuni'nin yaptırdığı kapıların adlarının İngilizce yazıyor olması onu rahatsız etse de İslam şehirlerinin anlam çerçevesine referansı en güçlü olan şehirdir. El-Halil'de eli kristallerdeki aşinalık bile şehirlerin birliğini imler. Çünkü atölye sahiplerinin dedeleri 300 yıl kadar önce camcılığı İstanbul'da öğrenmiştir (Emre, 2001: 36-9). Kudüs, kültür coğrafyamızın merkezinde bir şehirdir ve algılarımızdaki uzaklık kültürel ayrıntılarda bile paramparça olmaktadır. Âkif Emre'nin burada adı geçen veya geçmeyen bütün şehirleri gibi...

Şehirlerin Ruhı

Şehirlerin de ruhu vardır. Emre'ye göre, şehir toplumun manifes-tosudur ve siyasal ve dini boyutu olan göstergeler bütünüdür. Evleriyle, sokaklarıyla, meydanlarıyla, çarşılarıyla, camileriyle, ibadet mekanlarıyla, hanlarıyla, hamamlarıyla ve mimariden giyilen kıyafetlere kadar bütün maddi kültürüyle şehirler, sakinlerinin dünya görüşünü ve hayat tasavvurlarını gösterir. Bu sebeple kimi şehirler büyük yerleşim birimleri olmaktan öteye anlam yüklenmişlerdir. Bu anlam onların tarihlerini ve kutsallarını ihtiva eder (Emre, 1997: 169). Çünkü İslam toplumlarının dünya tasavvurları ve şehir imarlarının bir yüzü öte dünyaya dönüktür.

İslam şehirlerinin sahip olduğu bu anlama nüfuz edebilmek için Avrupamerkezci sosyal bilimsel bakışın dışına çıkabilmek gerekmektedir. Çünkü bu bakış oryantalist sanattan ve bilimden beslenmektedir ve buna göre; "Doğu, edilgen bir Doğu'dur ve çoğunlukla feminen bir görüntü sergiler. Bir yanda durağan, edilgen biraz da egzotik bir Doğu anlayışı resmedilirken, diğer tarafta düşman bir Doğu da vardır ve çoğunlukla 'barbaric' özellikler taşır: Kelle uçuran cellat, gözü dönmüş acımasız savaşçılar... (Emre, 1997: 51)." Bu bakış açısı bizim kendimize ve şehirlerimize dair algımızı da etkilemekte ve biz de kendi tarihimizi oryantalist figür ve imajlarla resmetmeye başlamaktayız: "Gravürlerle başlayan oryantalist imaj, geçmişe yönelmek isteyen çağdaş aydınlar üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Artık bizim kafamızda oluşan geçmiş yüzyıllara ait kendi imajımızın altında bir oryantalist ressamın imzası vardır (Emre, 1997: 51)."

Emre'nin altını çizdiği bu "yerli oryantalist" bakışın oluşmasında, hiç şüphesiz, bugünkü şehircilik anlayışının rotasının Avrupa'ya yönelmiş olması etkilidir. Kendi tarihi birikiminden beslen/e/meyen şehircilik ve imarcılık anlayışı modern şehrin ruhuna da yabancı olduğu için bugün estetik olarak çirkinlik boyutuyla gündemi meşgul eden çarpık şehirleşme olgusuyla karşı karşıyayız. Bu

Fotoğraf: Akif Emre arşivinden, Kudüs

sebeple Emre'ye göre, "Weber'in 'İslam şehrinin hiçbir formülasyonu yoktur' iddiası bugün inşa ettiğimiz şehirler için daha anlamlı görünüyor (Emre, 1997: 131-3)." Geleneğinden kopmuş modern olanı özümseyememiş bu şehircilik anlayışı, tarihi değerleri ve birikimi, yeni şehir yapılanmasında konumlamakta zorlanırken Müslümanların en önemli değeri olarak Kabe'ye bile tepeden bakan değer yoksunu ve abartılı mimari örnekler ortaya koyabilmektedir. Bu abartının kendisi de geleneksel şehir anlayışından kopuşun bir tezahürüdür.

Oysa Müslüman toplumların özelliği makul ve ölçülü olmaktadır. Sade ve abartıdan uzak bir şehir anlayışı ortaya çıkar bu özelliklerden. Diğer taraftan Müslüman toplumun "bu orta yolu, oryantalist söylemdeki 'Doğu'nun durağanlığı' tezinden ayıran nokta, sadelikle içiçe bir canlılığı, diriliği" (Emre, 1997: 41) içerir. İslam şehirlerindeki tevazuu, oryantalist söylemin Doğu'nun durağanlığı olarak nitelemesindeki çelişkiyi haksız bulan Emre kendisi de Zahidan'ı gördüğünde hissedecektir:

"Buranın nasıl görüldüğü biraz da benim nereye ait olduğumla alakalı, diyorum kendi kendime. Görünüşte çok şey Doğu'nun durağanlığı tezinin hala geçerli olduğunu gösteriyor... Ama biliyorum, bu insan malzemesine dokunmadan içindeki derinliği yakalamanız mümkün değil (Emre, 2001: 16)."

Bugün bir kaos ortamını andıran şehirlerimizde tarihi mirasın nadide eserleri kadar

Emre'nin İslam şehrinin yüzünün öte dünyaya dönük olduğuna dair ihtarından anlaşılacağı üzere şehirlerdeki tevazuu ve anlamı, kutsal olanı önceleyen yanı şehirlerin sakinlerinin dini ve tarihi aidiyetleriyle ilgilidir. Bu aidiyet bağlamında estetik yaklaşımları da zevk ve sefa merkezli değildir ve fiziki hazları öncelemez (Leaman, 2010: 177).

³ Brookes, J., *Gardens of Paradise: The History and Design of the Great Islamic Gardens*, New York: New Amsterdam, 1987.

insan malzemesinin anlaşılması da bu şehirlerin gerçek ruhuna dokunmak için elzemdir. Çünkü o zaman Batı tipi meskenlerin abartılı ve "emperial" yapısına karşın İslam dünyasındaki evlerin mütevazı görünümü ve ferahlığı anlam kazanacaktır. Bu ruh anlaşıldığında İslam şehirlerinin fakir ile zenginin yatay düzlemde bir araya gelmesine imkan tanıyan yapılaşmasının (Emre, 1997: 129-130) özgülüğü de ortaya çıkacaktır.

Okumamı kendisinin tavsiye ettiği Leaman'ın (2010: 181) İslam estetiğine dair önemli kitabında Brookes'e³ atıfla Emre'nin İslam şehirleriyle ilgili bahsettiği bu özelliklerin geleneksel boyutunu okuyabiliyoruz:

"Mimari yapıda dış cepheyi önceleyen Batılı tavrın aksine, geleneksel İslami mimariye kaygı mekanın içinde yaratılacak 'his'te yoğunlaşır. Bunun sonucu ise mekandaki yapıdan ziyade bizaatihi mekanın kendisiyle ilgilenen iç mimaridir... Bu yaklaşım ideal insanlık durumuna ayna tutar: Harici olana ait simgelere yöneltilmiş asgari ilgi, içsel ruhun nefes alabilmesi ve gelişmesi için yer... Bunun en uç örneğini dışarıyla arasına duvar örülmüşçesine sınırsız bir mahremiyet sağlayan peçenin arındaki geleneksel Müslüman kadın teşkil eder."

Emre'nin İslam şehrinin yüzünün öte dünyaya dönük olduğuna dair ihtarından anlaşılacağı üzere şehirlerdeki tevazuu ve anlamı, kutsal olanı önceleyen yanı şehirlerin sakinlerinin dini ve tarihi aidiyetleriyle ilgilidir. Bu aidiyet bağlamında estetik yaklaşımları da zevk ve sefa merkezli değildir ve fiziki hazları öncelemez (Leaman, 2010: 177). Modernitenin ve modern şehrin beslendiği Batı geleneğinde ise, Sennett'in (2011) başarılı bir şekilde gösterdiği gibi beden imgesi ve haz baskındır.

İslam şehirlerinin sahip olduğu ruhu, mimarisi ve insan malzemesi gibi göstergelerle anlamaya çalışan Âkif Emre, sadece siyasi çözümlerle ya da mimari yeniliklerle bu eski ruhu diriltmenin mümkün olmayacağını farkındadır. Bu sebeple şehirlerin ruhunu tasvir ederken bütüncül bir düşünce sistemine ve dünya görüşüne atıf yapmadan edemez. Çağdaş açılımlar da, Turgut Cansever örneğinde olduğu gibi, bu referans çerçevesinde değer kazanır. "Cansever hocaya dair ilk söylenecek söz onun bir mimar olmaktan öte İslam düşüncesi üzerinden gelenekten beslenerek ufuk açıcı perspektif sunmuş olmasıdır" diyerek gelenekten beslenmenin önemine işaret ederken çağdaş açılımlar için de bir yol haritası çizecektir.

Âkif Emre şehir ve mimari üzerine kaleme aldığı onlarca yazının yanı sıra Osmanlı şehirlerine (Saraybosna, Mostar, Üsküp, Selanik 1, Selanik 2, Kudüs 1, Kudüs 2 ve Mimar Sinan -6 Bölüm-) dair çektiği belgelerle bu alandaki çalışmalar için ihmal edilmemesi gereken bir referans olarak değerini korumaktadır.

KAYNAKLAR

- Emre, Akif, 1997, *Göstergeler*, İz yayı, İstanbul.
 Emre, Akif, 2001, *İzler, Yöneliş yayı*, İstanbul.
 Emre, A., *İz'ler, Yöneliş Yayınları*, 2001.
 Emre, A., *Göstergeler, İz Yayınları*, 1997.
 Emre, A., *Turgut Cansever ve dini düşünce, Yeni Şafak Gazetesi*, 3 Mart 2012.
 Leaman, O., *İslam Estetiğine Giriş*, Küre Yayınları, 2010.
 Sennett, R., *Ten ve Taş*, Metis Yayınları, 2011.